

ІЄРАРХІЧНІСТЬ СПРЯМУВАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ

Ключові слова: призначення кримінального судочинства, мета, завдання, ціль, задачі.

Кримінальний процес є частиною державного механізму і являє собою динамічну систему соціального типу. Відповідно до класифікації систем за складністю кримінальний процес відносять до групи, що характеризується максимальним рівнем наявності цієї ознаки. Безперечно, що кримінальний процес, як система, ніколи не буде досконало вивченим і підданим точному і повному осмисленню. Доказом цьому є багато теоретичних положень, що розробляються на рівні загальних проблем гуманітарних наук. Ситуацію ускладнює висока динамічність елементів системи кримінального процесу, їх змістовне перетворення, підґрунтям чого, зазвичай, стають політичні, економічні, соціальні та інші процеси. Це призводить до постійних змін якості цієї системи як у напрямі поліпшення, так і погіршення. Останньою подією з таким впливом було прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році, що не можна визначити як повну зміну системи, але однозначно слід окреслити як подію, що сприяла суттєвому перетворенню системи кримінального судочинства. Але реальна і потенційна неможливість приведення кримінального процесу до ідеальної системи не надають права на припинення діяльності з удосконалення, переосмислення зазначеного правового явища.

Будь-яку перебудову та вдосконалення системи, в якій присутня діяльність людини, слід починати з визначення сенсу існування цієї галузі, місця як підсистеми в системі більш високого рівня, наявності внутрішньої мети, завдань тощо. Кримінальне судочинство не є виключенням із цього правила. Є беззаперечним, що кримінальний процес відбувається в межах діяльності. Тому для правильного підходу до вивчення кримінального процесу, будь-якого втручання в його систему, в першу чергу, слід визначити елементи, що характеризують спрямованість функціонування системи. У кримінальному процесі це питання залишається невивченим і потребує значної уваги вчених. Ця необхідність дослідження і визначає актуальність обраної теми.

Серед учених з кримінального процесу до сьогодні триває дискусія щодо теоретичного розуміння спрямованості кримінального процесу. Вивченню безперервно піддаються завдання, мета, призначення, функції кримінального судочинства тощо. Дослідженню цих категорій присвячено багато праць українських і російських учених у галузі кримінального процесу. Вагомий внесок у теорію кримінального процесу щодо цих теоретичних положень зробили такі дослідники як О. С. Александров [1], А. С. Барабаш [2], Н. І. Газетдинов [3], І. А. Дубіна [4], А. О. Козявін [5], М. Костін [6], Л. М. Лобойко [7, с. 273], В. Т. Маляренко [8], Л. М. Масленнікова [5], О. Б. Мізуліна [9], Б. Г. Розовський [10, с. 17], В. Т. Томін [11, с. 53], В. П. Шибіко [12] та ін. Незважаючи на значущі здобутки вказаних вчених, на цей час не існує чіткого розуміння структури якісних характеристик системи кримінального судочинства, що спрямовують її в одному напрямі, який потрібен суспільству і державі. Найбільш повно, на нашу думку, розкриває питання системи спрямованості робота О. П. Попова «Целеполагание в современном отечественном уголовном судопроизводстве» [13], але учений не робить акценту на призначенні кримінального судочинства, визначаючи лише те, що мета

кримінального процесу його обумовлює [13, с. 27]. У більшості випадків учений звертається до призначення як до завдань [13, с. 38]. Не визначаючи метою цієї роботи повне розкриття згаданих вище категорій, вважаємо за необхідне зупинитися на основі розуміння підсистеми, яка направляє кримінальне судочинство до одного результату діяльності. Заздалегідь слід вказати, що такими елементами є завдання, мета і призначення кримінального судочинства.

Отже, метою статті є отримання наукового результату у вигляді висновків щодо змісту системи спрямовуючих ознак ієрархії кримінального судочинства. Завданням, відповідно, є дослідження кожного окремого елемента цієї системи, визначення його змісту і місця серед інших складових ієрархії.

У кримінальній процесуальній літературі більше всього уваги присвячено завданням кримінального судочинства. Мету кримінального процесу ототожнюють, зазвичай, з одним із положень, що є частиною завдань судочинства. Це, вважаємо безсумнівним, визначається чітким закріпленням завдань судочинства законодавцем у Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі — КПК України 2012) і Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 року (далі — КПК України 1960 року). Подібне положення зберігалось і в Російській Федерації до моменту прийняття Кримінально-процесуального кодексу Російської Федерації (далі — КПК РФ) у 2001 році. З прийняттям нового КПК РФ у процесуальній літературі поступово почала зростати увага до терміну, яким законодавець РФ замінив завдання процесу — призначення кримінального судочинства. Отже, в сучасному кримінальному процесі на цей час існують 3 терміни, які характеризують в системі кримінального процесу напрями і вихідний результат діяльності: завдання, мета і призначення. Розглянемо послідовно стан наукової думки стосовно змісту кожного із них.

Багато уваги у науковій літературі приділено завданням кримінального судочинства. Незважаючи на це, завдання серед науковців обговорюються переважно з позиції повноти внутрішніх елементів, що не можна визначити стосовно інших категорій, які є предметом цього дослідження. Лінгвісти визначають це поняття як наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т.д. [14, с. 378]. Автори вільної енциклопедії «Вікіпедія» визначають цю категорію як проблемну ситуацію з чітко визначеною метою, яку необхідно досягти; в більш вузькому сенсі задачею називають також цю саму мету, що дана в рамках проблемної ситуації, тобто те, що необхідно виконати [15]. Вказані розуміння завдань дозволяють визначити на початковому рівні співвідношення завдань і мети як частини до цілого. Подібне ставлення до співвідношення прослідковується і в кримінальній процесуальній літературі. О. В. Айвазова з цього приводу дійшла висновку, що досягнення мети можливе шляхом виконання завдань, які конкретизуються в кримінально-процесуальному законі [16, с. 59]. Цілі і завдання в кримінальному процесі, на думку О. Г. Васильєвої, співвідносяться як те, до чого потрібно прагнути, з тим, що для цього потрібно вирішити, виконати [17, с. 45]. «Завдання», як пише І. А. Дубіна, позначає більш конкретну, практичну мету — те, що будь-кому необхідно здійснити [4, с. 39]. Не бачать принципової різниці між завданням, метою і призначенням кримінального судочинства Р. М. Євлоєв [18, с. 22] та І. О. Антонов [19, с. 86]. Розвиток подібних точок зору про недоцільність розподілу, на наш погляд, може призвести до втрати якісного рівня тієї системи, що була напрацьована за часи існування процесуальної науки.

На сьогодні до завдань кримінального процесу України законодавець відніс: захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод і

законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї провини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [20]. Поверхневий аналіз дозволяє констатувати, що у змісті зазначеної статті йдеться тільки про процеси, якими є, наприклад, захист особи, суспільства і держави, і до яких слід віднести розслідування і судовий розгляд. Мета, з огляду на її розуміння як кінцевого результату діяльності, не може мати у змісті те, що відносять до процесу, як явища, яке характеризується тривалістю у часі.

Мета — це те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти; ціль [14, с. 661]. У кримінальній процесуальній науці питання про мету є значно складнішим від питань про зміст завдань кримінального судочинства. Це обґрунтовується тим, що КПК України не містить прямої вказівки на цю спрямовуючу ознаку системи. Серед учених існує безліч думок стосовно цього явища, починаючи від повного ототожнення, на що було звернуто увагу вище, до відсутності її у кримінальному процесі. Л. М. Масленнікова розглядає як мету кримінального процесу застосування норм матеріального кримінального права [5, с. 117]. М. С. Строгович метою кримінального процесу називав виявлення істини у кримінальній справі, встановлення винуватості та справедливе покарання особи, яка вчинила злочин, огороження від безпідставного звинувачення невинної людини і здійснення виховного впливу на громадян [21, с. 24]. Окремі вчені називають юридичною метою кримінально-процесуальної діяльності результат, на який вона спрямована і чим вона завершується — це вирок чи інше остаточне рішення у кримінальній справі [1, с. 3]. Кримінальний процес не містить мети, якщо його розглядати як технологію [9, с. 212]. Послідовно і логічно критикує розуміння мети в науці кримінального процесу Б. Г. Розовський. Учений влучно називає причиною розмаїття пропозицій і невизначеності питання про мету кримінального судочинства недосконалість методології досліджень в юридичній науці [10, с. 25]. Підбиваючи підсумки з питання про мету кримінального провадження, спираючись на категорії системного аналізу Б. Г. Розовський пише, що в основі зазначеного аналізу лежить чітке розмежування мети, підмети (завдань), засобів і ресурсів. Мета, на його думку, повинна бути одна, і її не можна замінювати завданнями і засобами. Змішування цілі з завданнями неминуче призводить до їх конкуренції, внутрішньої суперечливості системи [10, с. 26]. Системно у зазначеному напрямі мислить В. Т. Томін. Учений розглядає два рівні мети в категорії цілеспрямованості кримінального судочинства. До першого (найвищого) рівня учений відносить охорону умов існування і розвитку суспільства. Метою другого рівня дослідник називає ефективне провадження по більшості кримінальних справ [11, с. 55]. Запропонована В. Т. Томіним система розуміння цілеспрямованості є логічною і містить ієрархію цілей, яка пояснює направленість кримінального провадження. Але виникає питання про те, чи можна вважати метою охорону? Не намагаючись підбити остаточний підсумок з цього приводу, підкреслимо, що метою може бути тільки кінцевий результат всього кримінального процесу.

Розуміння кінцевого результату важливе для кожного учасника кримінального провадження. Обвинувачений має бути впевнений у справедливості кримінального процесу, потерпілий — у його завершенні у часі та задоволенні власних процесуальних інтересів. Цей кінцевий результат має відповідати багатьом критеріям: повинен

охоплювати всі варіації завершення кримінального провадження; повинен включати стан, який притаманний кінцевому моменту кримінального провадження; має містити гармонічний результат діяльності представників всіх функцій кримінального судочинства; повинен характеризувати внутрішній результат конкретного кримінального провадження. Заздалегідь зазначимо, що саме внутрішній результат і орієнтир на конкретні кримінальні провадження відрізняють мету від призначення кримінального судочинства.

Призначення кримінального провадження є новим терміном у теорії кримінального процесу. Його введення відбулося в період прийняття Росією КПК РФ у 2001 році. Важко визначити зміст обґрунтування науковою думкою необхідність існування цього терміну в ст. 6 КПК РФ. О. П. Попов стосовно цієї норми припускає, що укладачі її тексту підійшли до вирішення завдання, яке не змогли вирішити попередники, дуже просто: вони відмовилися від прийняття рішення. Вони ввели в кримінально-процесуальне законодавство раніше невідомий термін, чим, як вважає О. П. Попов, надали собі можливість вільно поводитися з його змістом [13, с. 349]. З думкою О. П. Попов про стан підходу законодавця можна погодитися, але зміст ієрархії спрямування системи з елементом, що виражає її призначення, має бути іншим. Незважаючи на такий стан російської наукової думки щодо цього терміну, починаючи з моменту його введення, в українській науці цей елемент теж поступово почав привертати увагу науковців.

Як зазначалося вище, більшість учених ототожнюють завдання до призначення кримінального провадження, і це не є правильним. Призначення, відповідно до семантики терміну, означає роль, завдання кого, чого-небудь у житті, існуванні; цілеспрямованість, мету створення чого-небудь [14, с. 1117]. Відповідно до розуміння змісту цього терміну в контексті теорії кримінального процесу має бути чітко визначений сенс його існування, мета створення цієї системи суспільством, роль, яку він виконує тощо. Не намагаючись надати визначення змісту призначення кримінального судочинства (не наполягаючи на остаточності, можна окреслити призначення як, наприклад, задоволення потреб суспільства і держави у безпеці) слід зазначити, що додавання його до обов'язкових елементів системи кримінального провадження надасть системі завершеного вигляду, дозволить розподілити за ієрархічністю важливі її ознаки, що відносяться до спрямовуючих положень. Такі вимоги сьогодення неважко прослідкувати в науковій літературі. Л. М. Масленнікова, розглядаючи мету і завдання кримінального провадження, до системи зазначених двох елементів додає третій, який за змістом відповідає суспільному інтересу [5, с. 203]. У свою чергу інтереси у кримінальному судочинстві, як пише учена, виражаються через його цілі і завдання [5, с. 204]. Не вдаючись до термінологічної дискусії А. О. Козявін звертає увагу на притаманність будь-якій соціальній системі не тільки завдань і мети, а й призначення [22, с. 51].

Безумовно, що будь-який новий термін, який було введено в науку або в законодавство, має пройти шлях становлення, змістовного наповнення. Це прослідковується і стосовно терміну «призначення». У 2009 році російський професор А. С. Барабаш уже висловив точку зору, що істотно відрізняється від попередніх думок вищезазначених нами вчених. Учений пише, що законодавець, вводячи цей термін, можливо, в перший раз подивився з боку на кримінальний процес як на явище суспільного і державного життя і спробував вербально оформити ті очікування, які зв'язуються в суспільстві з реалізацією його норм. Визначаючи призначення

кримінального судочинства, звертає увагу А. С. Барабаш, законодавець виводить його за межі кримінального процесу, кажучи про те, для чого він потрібен [2, с. 140]. Наведена точка зору А. С. Барабаша додатково підтверджує вищий рівень місця призначення в ієрархії спрямованості кримінального судочинства.

Таким чином, слід визначити необхідність розуміння спрямовуючих ознак системи кримінального провадження як трирівневої структури, елементи якої поглинають поступово один одного. Ознакою найвищого рівня слід вважати призначення кримінального судочинства, яке має вміщувати сенс, очікування суспільства від цієї правової галузі, загальний результат. Другий рівень повинен поглинати (можливо багатоскладову) мету кримінального провадження у вигляді справедливих рішень, перевиховання засудженого, технологію без мети тощо. Третій і найнижчий рівень має ототожнюватися із завданнями кримінального провадження і повинен відповідати положенням, виконання яких дозволить досягти визначеної мети. Такий висновок має початковий характер і для повноти змісту зазначені елементи мають бути досліджені окремо у наступних роботах.

1. Александров А. С. Назначение уголовного судопроизводства и наказания: монография / Александров А. С., Александрова И. А., Круглов И. В. — Новгород : НА МВД РФ, 2006. — 111 с.

2. Барабаш А. С. Публичное начало российского уголовного процесса / Барабаш А. С. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2009. — 420 с.

3. Газетдинов Н. И. О цели и назначении уголовного судопроизводства / Н. И. Газетдинов // Российский следователь. — 2009. — № 8. — С. 2–4.

4. Дубина И. А. Задачи досудебного уголовного судопроизводства и роль прокурора в их достижении: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дубина Илья Анатольевич. — Волгоград, 2006. — 203 с.

5. Масленникова Л. Н. Публичное и диспозитивное начала в уголовном судопроизводстве России: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Масленникова Лариса Николаевна. — М., 2000. — 555 с.

6. Костин М. Мета кримінального судочинства: Поняття і сутність / М. Костин // Право України. — 2008. — № 4. — С. 80–83.

7. Лобойко Л. М. Методи правового регулювання у кримінальному процесі України: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Лобойко Леонід Миколайович. — Дніпропетровськ, 2006. — 437 с.

8. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Маляренко Василь Тимофійович. — Х., 2004. — 450 с.

9. Мизулина Е. Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09, 12.00.11 / Мизулина Елена Борисовна. — Ярославль, 1991. — 269 с.

10. Розовский Б. Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса: эссе / Б. Г. Розовский. — Луганск : РИО ЛАВД, 2004. — 600 с.

11. Уголовный процесс. Проблемные лекции / под ред. В. Т. Томина, И. А. Зинченко. — М.: Издательство Юрайт, 2013. — 799 с.

12. *Шибіко В.* Щодо призначення і завдань кримінального судочинства України / В. Шибіко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2011. — № 88. — С. 16–19.
13. *Попов А. П.* Целеполагание в современном отечественном уголовном судопроизводстве: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Попов Алексей Павлович. — Нижний Новгород, 2006. — 458 с.
14. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. — К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
15. *Задача* // Википедия. Свободная энциклопедия. [Электронный ресурс]. — 2013. — Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org/wiki/>
16. *Айвазова О. В.* Концепция института производства неотложных следственных действий в контексте российского уголовно-процессуального закона: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Айвазова Ольга Владиславовна. — Волгоград, 2002. — 250 с.
17. *Васильева Е. Г.* Проблемы ограничения неприкосновенности личности в уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Васильева Елена Геннадьевна. — Уфа, 2002. — 193 с.
18. *Евлоев Р. М.* Процессуальные гарантии защиты прав и законный интересов лиц, потерпевший от преступлений: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Евлоев Рашид Магомедгиреевич. — СПб., 2005. — 210 с.
19. *Антонов И. А.* Нравственно-правовые начала уголовно-процессуальной деятельности: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Антонов Игорь Алексеевич. — СПб., 2005. — 429 с.
20. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4652-VI* // Голос України. — 2012. — 19 травня (№ 90–91). — С. 9–56.
21. *Строгович М. С.* Курс советского уголовного процесса / Строгович М. С. — М.: Изд-во Академии наук СССР, 1958. — 703 с.
22. *Козьявин А. А.* Социальное назначение и функции уголовного судопроизводства: монография / Козьявин А. А. — М. : Юрлитинформ, 2010. — 272 с.